

OPLEIDINGSSCHOLEN

KWALITEITSREEKS OPLEIDINGSSCHOLEN

ORGANISATIE VAN PRAKTIJKONDERZOEK IN DE SCHOOL

Anje Ros

Steunpunt
Opleidingsscholen

VO RAAD

PO RAAD

Praktijkonderzoek in de school

Zoals beschreven in het katern 'Schoolontwikkeling door praktijkonderzoek', kan onderzoek op twee manieren bijdragen aan schoolontwikkeling: via de feedbackfunctie en via de dialoogfunctie. De feedbackfunctie houdt in dat de resultaten van onderzoek in de school leiden tot de implementatie van onderwijsverbeteringen in de school. Cruciaal daarbij is dat het onderzoek haalbare, onderbouwde en gedragen verbeteracties oplevert. De dialoogfunctie van onderzoek wil zeggen dat het onderzoeksproces leidt tot inhoudelijke gesprekken tussen leraren en daardoor tot een onderzoekende houding. Het is daarvoor essentieel dat er rond het onderzoek een kritische dialoog wordt georganiseerd, waarbij zoveel mogelijk leraren zijn betrokken. Zowel het eigen onderzoek als literatuur geeft input voor deze dialoog.

Praktijkonderzoek kan daarmee een middel zijn voor duurzame schoolontwikkeling en professionalisering, waarbij studenten een belangrijke rol kunnen spelen. Onderzoek doen is echter geen primaire taak van leraren. Bovendien hebben veel leraren hiermee nog weinig ervaring. Daarom vragen veel scholen zich af: hoe zorgen we ervoor dat praktijkonderzoek onderdeel wordt van onze schoolcultuur? Daarover gaat dit katern.¹

¹ Zie ook de katernen 'Bruikbare resultaten: de feedbackfunctie van onderzoek' en 'Leraren in gesprek: de dialoogfunctie van onderzoek'.

Welk type onderzoek is geschikt?

Veel scholen stellen vragen zoals: *Werkt deze aanpak? Leren leerlingen hier veel van? Welke aanpak is beter?* Onderzoekstechnisch zijn deze vragen vaak moeilijk te beantwoorden. Om te onderzoeken of een bepaalde aanpak, bijvoorbeeld een nieuwe aanpak voor rekenen, ‘werkt’ is het niet voldoende om te kijken of leerlingen met de nieuwe aanpak een bepaalde (hoge) score halen op een toets. Het is dan immers niet bekend of leerlingen met een andere aanpak nog hoger zouden scoren of wellicht in kortere tijd dezelfde score zouden behalen.

Om een uitspraak te kunnen doen of een aanpak effectiever is dan een andere aanpak, moeten de resultaten van de leerlingen die volgens de ene aanpak les krijgen worden vergeleken met de resultaten van de leerlingen die met de andere aanpak les krijgen. De omstandigheden moeten gelijk zijn: evenveel tijd, even goede leerkrachten, dezelfde toetsomstandigheden, et cetera. Ook de groep leerlingen moet hetzelfde zijn: evenveel aanleg, gelijke motivatie, dezelfde inzet. Tot slot moet de toets waarmee de effecten worden gemeten aan bepaalde eisen voldoen.

Kortom, onderzoek doen naar de effecten van een bepaalde aanpak op leeropbrengsten is niet eenvoudig en het is vaak niet haalbaar om zo’n onderzoek op één school uit te voeren². In plaats daarvan wordt met praktijkonderzoek vaak nagegaan of de aanpak van de eigen leraren (bijvoorbeeld op het gebied van woordenschatonderwijs, het geven van feedback, het invoeren van samenwerkend leren) verschilt van de aanpak die volgens de *literatuur effectief* is. Er wordt gezocht naar literatuur, gebaseerd op grootschalig onderzoek, waarin de relatie met leerlingresultaten is aangetoond. Het is hierbij belangrijk om te beseffen dat de aanpak die in een grootschalig onderzoek positieve effecten blijkt te hebben, niet automatisch ook de meest geschikte aanpak is voor uw school, uw leraren en uw leerlingen. Het blijft noodzakelijk om processen en uitkomsten kritisch te observeren.

De aard van het onderzoek kan worden aangepast aan de fase van onderwijsverbetering waarin de school zich bevindt (op basis van Enthoven en Oostdam, 2014):

Probleem-analytisch onderzoek > probleem in kaart brengen

Men ervaart een verschil tussen de huidige en de gewenste situatie en vraagt zich af wat precies het probleem is, wie dit wanneer ervaart en waarom de gewenste situatie beter is.

Diagnostisch onderzoek > Diagnose

Men vraagt zich af wat de achtergronden en mogelijke oorzaken van het probleem zijn.

Ontwerponderzoek > Ontwerpeisen vaststellen voor onderwijsverbetering

Op basis van de literatuur, probleemanalyse en diagnose, komt men tot ontwerpeisen van de onderwijsverbetering (bv een andere aanpak), die kan worden geïmplementeerd. Men vraagt zich af of de nieuwe aanpak uitvoerbaar is in de praktijk en of de aanpak voldoet aan de ontwerpeisen.

Monitoronderzoek > Definitieve interventie implementeren

De nieuwe aanpak wordt aangepast op basis van de ervaringen van leerkrachten en de definitieve interventie wordt geïmplementeerd.

Evaluatieonderzoek > eventueel aanleiding voor nieuwe cyclus

Men vraagt zich af of de interventie daadwerkelijk leidt tot de gewenste situatie of oplossing van het probleem.

Hoe organiseer je praktijkonderzoek in de school?

Hoe zorg je er nu voor dat leraren, samen met studenten, in de school onderzoek doen, waarbij de feedbackfunctie en de dialoogfunctie worden gerealiseerd? Hieronder volgen zes aanbevelingen.

² Het meten van effecten is wel realiseerbaar als het gaat om concreet gedrag, bijvoorbeeld nagaan of door een bepaalde maatregel het aantal te laat komende leerlingen of het aantal ruzies op het schoolplein vermindert.

1 Rol van de directeur

Veel directeuren bemoeien zich weinig met praktijkonderzoek van leerkrachten en studenten, omdat ze er weinig prioriteit aan geven of zich onzeker voelen over hun onderzoekscompetenties. Dat is jammer, omdat uit onderzoek bij 18 academische basisscholen blijkt dat juist de opstelling van de directeur van groot belang is voor het realiseren van een onderzoekscultuur in de school (Van den Bergh en Ros, 2015). Uit dit onderzoek blijkt dat directeuren van scholen waarin de feedbackfunctie en de dialoogfunctie worden gerealiseerd:

- Een voorbeeldrol vervullen met een onderzoekende houding, onder andere door te laten zien dat ze hun keuzes onderbouwen met onderzoek;
- Het belang van praktijkonderzoek in de school onderschrijven en uitstralen;
- Zelf een rol spelen in de onderzoeksgroep;
- Onderzoeksmatig handelen van leerkrachten stimuleren en waarderen;
- Onderzoek een belangrijke rol geven in het onderwijskundig beleid;
- Kritische vragen stellen en zichzelf kwetsbaar durven opstellen.

“Het koppelen van de onderzoekende houding aan de gesprekscyclus doe ik zeker wel. Ik zie juist mijn rol als degene die uit moet dagen, moet prikkelen, moet inspireren en enthousiasmeren en daarna ook gewoon moet durven zeggen: laat ik het nou eens niet zelf doen. Dan zet je de experts ook in hun kracht.” (Directeur van een AOS³)

2 Zorg voor werkgroep(en) met een inhoudelijke focus en een onderzoeksmatige aanpak

Elke school heeft werkgroepen of projectgroepen, maar deze werken vaak niet erg doelmatig. Werkgroepen met een duidelijke onderwijskundige opdracht en die op onderzoeksmatige wijze werken, kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan onderwijsverbeteringen. Om dit te realiseren is het volgende van belang:

- Formuleer een duidelijk doel, dat is afgeleid van de speerpunten van de school en dat wordt gedragen door het team. Veel werkgroepen stranden doordat het doel te vaag en te groot is. Het is beter te werken met een opeenvolging van kleinere doelen met concrete opbrengsten, die als succesvol worden ervaren dan met één onbereikbaar, onduidelijk doel. De relatie van het doel met de visie en het onderwijsconcept van de school moet voor de leerkrachten duidelijk zijn. In de andere katernen is al gewezen op het belang van een urgentiegevoel bij het team ('hier lopen we tegenaan', 'hier moeten we iets mee').
- Zorg voor duidelijke kaders: een bepaalde termijn (deadline) en duidelijke taken en verantwoordelijkheden. Zorg ook dat duidelijk is welke facilitering en mogelijkheden de werkgroep heeft voor overleg (tijd en ruimte). Voorkom vrijblijvendheid.
- Stel de werkgroep met zorg samen. Let daarbij op: aanwezige expertise (inhoudelijk en onderzoeksmatig), persoonlijke motivatie, aanzien (informele en formele leiders) en betrokkenheid (wie moet iets met de resultaten?). Ook studenten kunnen vaak een nuttige rol vervullen.
- Stimuleer onderzoeksmatig handelen: het probleem analyseren, literatuur gebruiken, gegevens verzamelen.

“Vanuit het jaarplan worden er vier of vijf projectgroepen gevormd. Leerkrachten kunnen in hun taakuren eigenaar worden van een probleem. De projectgroep heeft de taak om het probleem te onderzoeken en te komen tot aanbevelingen, binnen een bepaald tijdspad. De onderwerpen van de projectgroepen worden altijd breed gedragen. Er is een voortdurende terugkoppeling naar het team en naar de ouders van waar iedere groep is en waar ze naartoe wil. Er is per projectgroep een hoofdverantwoordelijke die het stappenplan en de kaders overziet. Dit is iemand die gespecialiseerd is in het onderwerp, bijvoorbeeld de rekenspecialist of de intern begeleider. Een voorbeeld is de projectgroep hoogbegaafdheid die gaat onderzoeken wat nodig is voor hoogbegaafde leerlingen en welke expertise al in huis is. Ze onderzoeken wat het overheidsbeleid is, wat andere scholen in de omgeving hiermee doen en hoe ze dit op de eigen school zelf kunnen gaan toepassen.” (Directeur van een AOS)

³ Voorbeelden zijn afkomstig uit: Van den Bergh, L. & Ros, A. (2015). De onderzoekscultuur in de AOS in beeld. Versterking samenwerking lerarenopleidingen en academische opleidingsscholen. 's-Hertogenbosch: Partnerschap Opleiden in de school.

3 Zorg voor een scherpe onderzoeksvraag

Het formuleren van een goede onderzoeksvraag is een van de lastigste aspecten van onderzoek doen. Een goede probleemanalyse gaat hieraan vooraf. Het is belangrijk om hiervoor voldoende tijd te nemen en niet te snel 'in een oplossing te schieten'. Vragen die een rol kunnen spelen, zijn:

- Wat weten we al (op basis waarvan)?
- Welke extra informatie hebben we nog nodig?
- Welke literatuur kunnen we gebruiken?
- Zijn er andere scholen waarvan we kunnen leren?
- Welke extra informatie is nodig om het probleem op te lossen?

Zorg ervoor dat de onderzoeksvraag niet te breed is (hoe specifieker de vraag, hoe specifieker de antwoorden).

“Onze school kan niet meer zonder onderzoek. Als wij iets gaan doen, bijvoorbeeld een nieuwe aanpak voor wereldoriëntatie invoeren of het spelend leren bevorderen in de onderbouw, dan doen wij daar eerst onderzoek naar. Hoe kun je anders komen tot een goed besluit? We kijken wat volgens de literatuur effectief is en wat andere scholen doen. Ook vragen we leerkrachten wat hun wensen zijn en wat ze nu doen. Op basis daarvan komen we tot een besluit.” (Directeur van een AOS)

4 Maak gebruik van literatuur

Zowel tijdens praktijkonderzoek als bij het maken van verantwoorde keuzes voor het eigen handelen is literatuurgebruik belangrijk. In het algemeen blijken leraren bereid te zijn om (vak)literatuur te gebruiken, vooral wanneer zij tegen een probleem of vraag aanlopen (Windmuller, 2012). Het gebruik van onderzoeksliteratuur is echter niet eenvoudig. Het is van belang om onderscheid te maken tussen wetenschappelijke literatuur (gebaseerd op onderzoek) en praktijkpublicaties (vaak niet gebaseerd op onderzoek). Leerkrachten kijken vaak weinig kritisch naar bronnen. De achtergrond van de auteur, het doel van de publicatie en het aantal literatuurverwijzingen zijn indicaties voor de betrouwbaarheid van de bron. Google Scholar biedt wetenschappelijke artikelen, maar veel wetenschappelijke literatuur is niet via internet te verkrijgen. Het Nationaal Regieorgaan Onderzoek (NRO) heeft een kennisportal onderwijs die toegang geeft tot ruim 20 verzamelingen Nederlandstalige, betrouwbare informatie voor de dagelijkse onderwijspraktijk. Soms is het mogelijk om via de opleiding aan literatuur te komen. Vaak kunnen studenten een rol spelen bij het zoeken van literatuur (geholpen door onderzoeksdocenten). Ook hebben opleidingen vaak een goed toegeruste bibliotheek.

5 Voer het onderzoek efficiënt en effectief uit

De wijze waarop het onderzoek wordt uitgevoerd, is afhankelijk van het type onderzoek en van de onderzoeksvraag. Hier volgt een aantal aandachtspunten en tips:

- Werk samen met de opleiding. Ga samen na welk type onderzoek en welke onderzoeksvraag geschikt zijn en maak een duidelijke taakverdeling tussen school, student en opleiding. Met name de dataverzameling en rapportage zijn zeer tijdrovend. De student kan hierbij een belangrijke rol spelen. De rol van de leerkrachten in de onderzoeksgroep is vaak het grootst in de fases van de probleemanalyse en aanbevelingen/implementatie.
- Zorg voor voldoende onderzoeksexpertise. Vaak kan de onderzoeksgroep een beroep doen op begeleiding vanuit de opleiding. Soms kan ook een leerkracht worden ingeschakeld die een onderzoek moet doen in het kader van een (master)opleiding. Soms is het nodig externe ondersteuning in te schakelen.
- Zorg voor een veilige omgeving. Als leerkrachten bij elkaar in de klas observeren en interviews afnemen, is een veilig klimaat van groot belang. Het is namelijk vaak niet mogelijk en wenselijk om de resultaten anoniem weer te geven. Het is noodzakelijk dat er sprake is van een open sfeer, waarin men is gericht op het leren van elkaar en waarin verschillen worden gewaardeerd.
- Beperk het onderzoek niet tot de eigen school. Ga na of andere scholen - in de wijk, binnen het bestuur of elders - goede voorbeelden of oplossingen voor hetzelfde probleem hebben gevonden. Het kan nuttig zijn om deel te nemen aan regionale of landelijke netwerken van scholen met eenzelfde onderwijsconcept of achtergrond.
- Bespreek de zeggingskracht van de resultaten. Door het gesprek te voeren over de kwaliteit van de resultaten en waar ze precies betrekking op hebben (Op alle leerkrachten? Alle vakken? Alle leerjaren?) wordt de kritisch onderzoekende houding van leerkrachten gestimuleerd. Door de huidige situatie te vergelijken met de gewenste situatie en de resultaten te relateren aan de visie en het onderwijsconcept van de school, kunnen concrete actiepunten worden geformuleerd.
- Maak een actieplan. Het is belangrijk dat de aanbevelingen uit onderzoek niet vrijblijvend zijn. Maak duidelijke afspraken en leg deze vast in een actieplan (wie doet wat, wanneer en waarom?). Zorg er ook voor dat de ran voorwaarden besproken en gerealiseerd zijn, bijvoorbeeld in de vorm van ondersteuning en begeleiding. Verder is het van belang dat de implementatie van de afspraken wordt geëvalueerd: zet deze regelmatig op de agenda en laat ze niet verwateren.

“Kenmerkend voor de school is dat de deur altijd open staat voor anderen, dat er gelezen wordt over de onderwerpen die spelen, dat het team zich laat informeren door andere scholen of experts indien nodig, dat er een netwerk is dat benut wordt door bijvoorbeeld andere scholen te bellen met vragen of door de pabo te betrekken. Voor mij is dit de grondhouding, een vanzelfsprekendheid. Het gaat niet strikt volgens de onderzoekscyclus, maar altijd op een onderzoeksmatige manier door informatie te betrekken van veel verschillende partijen. Een voorbeeld van een werkgroep die ook op deze manier werkt is de werkgroep rekenen, zij hebben niets zomaar aangenomen om hun taak goed te doen. Ze hebben alles onderzoeksmatig bekeken en continu gecommuniceerd met het team.” (Directeur van een AOS)

6 Zorg voor communicatie en dialoog gedurende het hele proces

Tot slot is het van belang dat er gedurende het hele onderzoeksproces sprake is van een goede communicatie. Het is in de eerste plaats belangrijk dat er een reflectieve dialoog over het onderzoeksthema wordt gevoerd in de onderzoeksgroep en met de leerkrachten die geen deel uitmaken van de onderzoeksgroep of werkgroep (zie katern Leraren in gesprek). Enkele tips hiervoor zijn:

- Ruim tijd in tijdens teambijeenkomsten.
- Zorg voor voldoende overlegtijd voor de werkgroepen.
- Geef ruimte voor kritische vragen.
- Hang in de personeelskamer informatie op over het onderzoek, zoals resultaten en vragen. Zo wordt iedereen uitgedaagd om mee te denken.

In de tweede plaats is het nuttig om over het onderzoek te communiceren met ouders, partners en andere scholen. Zij kunnen meedenken en vanuit een andere invalshoek bijdragen. Dit leidt tot een sterkere samenwerking.

Ter overdenking

- Welk type praktijkonderzoek acht u voor uw school het meest geschikt? Welk type praktijkonderzoek vindt nu plaats op uw school?
- Welke rol vervult de directeur bij onderzoek in de school? Herkent u het belang van een sterke positie van de directeur bij onderzoek in de school? Wat kan de directeur verbeteren?
- Zijn er in uw school werkgroepen met een duidelijk doel dat is gericht op onderwijsverbetering? Zijn de kaders helder? Wordt er onderzoeksmatig gewerkt? Wat kan worden verbeterd?
- In hoeverre maken leerkrachten gebruik van literatuur? Wordt er kritisch nagegaan wat de waarde is van verschillende bronnen?
- Tegen welke knelpunten lopen jullie aan bij de uitvoering van het onderzoek? In hoeverre zijn de beschreven tips daarbij behulpzaam? Welke verbeteringen kunnen worden doorgevoerd?
- Vindt u dat er sprake is van een goede communicatie over het onderzoek? Wat kan worden gedaan om de communicatie (te verbeteren)?

Bronmateriaal

Enthoven, M. & Oostdam, R. (2014). De functie en zin van praktijkgericht onderzoek door studenten van educatieve hbo-opleidingen. *Tijdschrift voor Lerarenopleiders*, 35(3), p.47-60.

Van den Bergh, L. & Ros, A. (2015). *De onderzoekscultuur in de AOS in beeld. Versterking samenwerking lerarenopleidingen en academische opleidingsscholen*. 's-Hertogenbosch: Partnerschap Opleiden in de school.

Windmuller, I. (2012). *Versterking van de professionaliteit van de leraar basisonderwijs*. Proefschrift. Heerlen: Open Universiteit.

Over de auteur

Anje Ros is lector Leren & Innoveren bij Fontys Hogeschool Kind en Educatie. In deze rol is ze al 8 jaar betrokken bij de AOS Partnerschap Opleiden in de School in de regio 's-Hertogenbosch-Veghel. Daarnaast is zij academic director van de Master Leadership in Education en inhoudelijk betrokken bij De master Leren en Innoveren. Tot maart 2015 werkte Anje tevens bij KPC Groep als onderzoeker.

Voor al uw vragen en meer informatie

Steunpunt Opleidingsscholen ondersteunt (academische) opleidingsscholen – als samenwerkingsverband van schoolbesturen, scholen en lerarenopleidingen – bij het versterken van onderlinge samenwerking en kennisuitwisseling. Een steunpunt van, voor en door opleidingsscholen dat bijdraagt aan de professionalisering van leraren, de ontwikkeling van scholen en het versterken van schoolbesturen in het primair en voortgezet onderwijs.

Voor vragen en meer informatie over Steunpunt Opleidingsscholen kunt u terecht bij:

PO-Raad

Projectleiders: Jos van der Pluijm en Gea Spaans
steunpuntopleidingsscholen@poraad.nl • 030 – 31 00 933

VO-raad

Projectleider: Nienke Wirtz
steunpuntopleidingsscholen@vo-raad.nl • 030 – 232 48 00

Colofon

“Organisatie van praktijkonderzoek in de school” is onderdeel van de Kwaliteitsreeks van het Steunpunt Opleidingsscholen van de PO-Raad en de VO-raad.

Auteur: Anje Ros

Vormgeving: Bas van der Horst, BUREAUBAS

Fotografie: Rob Nelisse, Reportagemaker

Druk: Arnoud Franke, Drukproef

november 2015